

Az¹ A. Gergely András 70. születésnapjára készített kötet 2022 decemberében a MAKAT Könyvek sorozatban, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság gondozásában látott napvilágot Bali János, Papp Richárd, Povedák István, Szász Antónia és Tomory Ibolya szerkesztésében. Formai sajátosságait tekintve a Festschrift műfajába tartozik, és magán viseli annak klasszikus ismertetőjegyeit. Erről tanúskodik többek között, hogy az ünnepi kiadványban a változatos tematikájú, A. Gergely András szerteágazó tudományos táplálkozási területeit visszatükröző tanulmányok mellett *laudatiók*, empirikus élményanyagok, múltidézők, méltatások egyaránt helyet kaptak. A nagy formátumú, 595 oldal terjedelmű kötet borítóján A. Gergely András portréja látható. Umlauf Adrienn grafikusművész alkotása megmutatja az Ünnepelt jószágos arcát, legendás szakállát, élénk tekintetét, lényének „zizegését”, a mindig analizáló polihisztor hatalmas lelkének külső vonásokban is érzékelhető rezdüléseit. A recenzióknak szomorú aktualitást ad, hogy ez év április 1-jén elhunyt a MAKAT egykori elnöke (2006–2019), akit a szakma, a barátok, az ismerősök, a tisztelők még néhány hónapja nagy szeretettel köszöntöttek fel a Kossuth Klubban. A nyolc fejezetből álló kötet belső struktúrájának eklektikus jellege az Ünnepelt tudományterületi sokszínűségéről és diszciplináris „kalandozásairól” árulkodik. A fejezetek sajátos összhangzatát az adja, hogy a gondolatfüzérék mind A. Gergely Andrásnak szólnak és mind A. Gergely Andrásához kapcsolódnak. A szerzők írásaikon keresztül kutatói attitűdjüket és érdeklődési területüket kötik össze A. Gergely András szakmai tevékenységével, mély vertikumú és széles horizontú – többek között a városantropológia, a politikai antropológia, a szimbolikus térhasználat, az integráció, a kisebbségkutatás, az etnicitás és identitás, a populáris kultúra a Maghreb régióban tárgyköröket magába foglaló – látásmódjával. Nagyfokú nyelvi leleményességre vall az ünnepi tanulmányokat egybeszerkesztett kiadvány címadása. Az *Antropológia – Gondolkodás – Alkotás* hármas egységében az autorok

úgy kapcsolódhatnak a címzetes egyetemi tanárhoz, mint ahogyan Eötvös Péter – a tudós egyik kedvelt kortárs zeneszerzője – a 18. századi bécsi klasszikushoz a *Dialog mit Mozart*² című zenekari művében.

Az első egység a *Köszöntők, portrék* címet viseli. Ebben tisztelgések, baráti hangvételi írások, visszaemlékezések, fotóesszék, valamint a *tabula gratulatoria* található. Érdekes felütéssel kezd Letyei László önreflexív, sajátos terepen gyűjtött, kvantitatív és kvalitatív megfigyeléseket összegző, WHO-adatokkal is alátámasztott közép-európaiságot bizonyító írása. A Szerző munkájának címében Fél Edit és Hofer Tamás Átány-monográfiájára³ reflektálva annak reminiscenciáját adja. Születésnap *Pohárköszöntője* által szemünk előtt megelevenedhet a platóni értelemben vett *symposium*⁴ fogalma, vagyis olyan étkezés utáni rituális együtt-ivás, amikor a közös lakomát zene, tánc, beszélgetés kíséri. Sajátos köszöntőmódot választott Melles Éva és Szász Antónia, akik A. Gergely András sokoldalú egyéniségét dokumentáló fotóesszét nyújtottak át ajándékkul. Az egy évtized közös emlékeit életre keltő fényképsorozattal az afrikai dobzenét mesterfokon művelő tudósok a Szimbiózis Napokhoz fűződő szoros kapcsolatáról, termékenyítő jelenlétéről mesélnek. Egy-egy emlékezetes pillanat megragadásával érzékletesen szemléltetik, hogy az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Központ egykori tudományos igazgatója hosszú éveken át megkerülhetetlen alakja és kulcsfigurája volt e kulturális rendezvényeknek.

Az *Interdiszciplináris perspektívák* fejezet négy tanulmánya közül Vincent Crapanzano antropológiai megértéselméletét felhasználva Biczó Gábor az imagináció, az interpretáció kérdéskörét helyezi előtérbe, melynek lényegét a Hermész-dilemma alapján tárja fel. Hangsúlyt fektet a logikai-nyelvi-formális

¹ Bali János – Papp Richárd – Povedák István – Szász Antónia – Tomory Ibolya (szerk.): *Antropológia – Gondolkodás – Alkotás*. Köszöntőkötet A. Gergely András 70. születésnapja alkalmából. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, Budapest, 2022.

² Eötvös Péter *Dialog mit Mozart* című műve elektronikusan elérhető: https://www.youtube.com/watch?v=4QCeV7_rW-c Utolsó letöltés 2023. 04. 13.

³ Fél Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek az átányi gondolkodásban és háztartásban*. Néprajzi Múzeum – MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest, 1967.

⁴ Platón: *A lakoma*. (ford.) Horváth Judit – Steiger Kornél – Telegdi Zsigmond. Atlantisz Könyvkiadó Kft., Budapest, 2005.

fordításfeladat módszertanára, a megkonstruált jelentés funkciójára és a reprezentáció szükségszerűségére. Csepeli György egy validálási-valorizálási folyamat keretében axiológiai problémafelvetések mentén elmélkedik az érték és a kultúra érintkezési felületeiről. Dúll Andrea metszéspontokat keres a környezetpszichológia, az ökológiai pszichológia és az ökológiai antropológia között. Máté-Tóth András az illetan és a protokoll változásait veszi górcső alá a vallási törvények és a populáris erkölcs kettősségében. Azt vizsgálja, miként viszonyult 1968-ban a vietnámi háború és a prágai tavasz idején a nyugati fiatalság az egzisztenciális kánonokhoz. Majd Weöres Sándor *XX. századi freskó* című versének metaforikus képeit értelmezve és azokat tágabb összefüggésbe helyezve vonja le a következtetést: amíg az előző évszázadban az anyagi jólét biztonságára vonatkozó bizonyosság veszett el, addig a 21. században már a tudás tudása is elillan. Megállapítja, hogy a recens politikai térben az illettudás egyetemessége felbomlott, így csak bizonyos érvényességi enklávékban lehetséges az eligazodás. Rávilágít, a pluralista társadalomban a kisebb-nagyobb közösségeket íratlan illemszabályok finomszövésű hálója tartja egyben, ahol azonban a regulák folyamatosan megkérdőjeleződnek.

A harmadik rész a kultúra átadása, közvetítése és a kulturális fordítás tárgykörbe tartozó tanulmányokat fogja egybe. Ács Tünde Fatima az iskolai tanítással, neveléssel kapcsolatos (sors)kérdéseket vet fel. A szocializáció és a státuszkezelés összefüggésében a Hátrányos Helyzetűek Oktatása Projekt és a Hejőkeresztúri Modell sikerére, módszertani lehetőségeire, valamint a programok nyújtotta előnyökre irányítja a figyelmet. Egy fővárosi általános iskolában nyomon követi a komplex pedagógiai kultúraváltás folyamatát és összegzi terepmunkájának eredményeit. Balogné Tóth Katalin a kulturális fordítás kihívásait taglalja részletező alaposággal az újlipótvárosi ortodox lakászinagóga, a *stibl* és a Páva utcai neológ imaház példáján, miközben felveti az *insider* és az *outsider* kutatói magatartás dilemmáját. A kultúratudományban bekövetkezett fordítási fordulat módszertanára építve rámutat a *translating culture*, valamint a *cultural translation* konceptusok közötti átfedésekre és határookra. Munkája nagymértékben hozzájárul a tudás továbbélési folyamatának megértéséhez, továbbá meglátásom szerint hatékony eszközzel szolgálhat a Ludwig Wittgenstein azon tractatusi⁵ gondolata

⁵ Ludwig Wittgenstein: *Logikai-filozófiai értekezés.* (ford.) Márkus György. (jegyz., tan.) Mekis Péter – Polgárdi Ákos. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2004.

– a *Limits of my language are limits of my world* – árnyalásához és társadalomtudományi látószögből történő továbbgondoláshoz. Szuhay Péter a Néprajzi Múzeum 1989 és 2018 között megrendezett cigány/roma témájú kiállításait mutatja be. A tíz tematikus tárlat közül kiemelhető *A társadalom peremén* című, amely az extenzív szocialista iparosítást megelőző ötven év cigányságának foglalkozásait veszi sorra, és rámutat a nehézipar racionalizálása következtében a Kádár-korszak utolsó évtizedében megnövekvő munkanélküliségére. A *Képek, cigányok, cigányképek, az egzotikus vadembertől az öntudatos állampolgárig* tárlat egyik különlegességét az adja, hogy először 2011-ben a *Museu Valencia d'Etnologia*-ban mutatták be, és csak két évvel később került Budapestre. Olyan témákat érint, mint az egzotikus vadember zsánerképei, a cigányok etnográfiai, szociológiai és antropológiai érzékelése, a műtermekben megvalósuló önreprezentáció, a kisebbséggel kapcsolatos politikai propaganda sikertörténete, valamint a szociofotó szembenállása a hivatalos ideológiával. Szorosan összekapcsolódik a *Liszt Ferenc és a cigányzene* (2011), valamint a *Húzd rá, cigány! A cigányzene Lisztől a hungarikumig* (2016) kiállítás. Az előbbi a zeneszerző születésének bicentenáriumaéhoz kapcsolódva a cigányzenéről írt könyvét dolgozza fel, az utóbbi – folytatva a már megkezdett tematikát – a 18. századtól a 20. század elejéig vonultatja fel a cigányzenész ábrázolásokat. A reprezentáció eszközeivel szemlélteti a muzsikussá váló cigányok zárt életformáját, zenei intézményesülését, továbbá végigkíséri a Magyar Örökség-díjas 100 tagú cigányzenekar művészi és hagyományörző teljesítményének hungarikummá nyilvánítási folyamatát. Tomory Ibolya a 21. századi oktatási rendszerek kihívásait veszi számba a műszaki tanárképzés tekintetében Kelet-Afrikában, különös tekintettel Kenyában, Tanzániában és Ugandában.

A negyedik blokk tanulmányai a *Kép és közvetítés* tematika köré csoportosulnak. Bán András fotótörténeti szempontokat szem előtt tartva az 1945-öt követő fél évszázad magyar fotóművészeti kánonjait, kategóriáit, értékeit vizsgálja. A magyar fotográfia aranykorából rámutat a *Beszélő házak*⁶ műfajteremtő szerepére, az irodalmi topográfia tudományos felhasználhatóságára, valamint részletesen elemzi a konvenciók elvetését és a határok átlépését jelző fotóanyagot. A Gergely András filmes kapcsolódásaira reflektál Paár Ádám és Bali János is. A politológus, történész a külső ellenségképek formálódásának folyamatát tekinti át az

⁶ Hatvany Lajos: *Beszélő házak.* Bibliotheca Kiadó, Budapest, 1957.

1943 és 2021 közötti magyar kosztümös és történelmi filmekben. Fő kérdései: milyen heterosztereotípiákat közvetítenek a reprezentációk imagológiai síkon, és ezek hogyan manifesztálódnak a filmvászonon. Elsődlegesen a törökökről, a németekről, az osztrákokról, az oroszokról/szovjetekről kialakított *Bild*-et elemzi. A mozgóképi ábrázolások esetében a „fekete-fehér látószög” helyett hangsúlyozza a feltárt és egyre gazdagodó történelmi forrásanyag ismeretének szükségességét, a többnézőpontúságot, azaz a tények szociokulturális, társadalomtörténelmi és pszichológiai aspektusból történő párhuzamos megvilágítását. Az ELTE Néprajzi Intézetének oktatója a magyarságszimbólumok kutatása kapcsán a nemzetre legjellemzőbbnek tartott filmek alapján egy széles mintavételű, 2021-ben végzett szociológiai felmérés munkafolyamatát és részeredményeit ismerteti.

Az ötödik fejezet a *Hang, tánc és közvetítés* tematikában szólal meg. Biernaczky Szilárd az afrikaiak zongorája néven ismert, a fekete kontinens nagy részén elterjedt hangszer, a *sanza* alkalmazási módjait mutatja be és osztja meg a *viszángysi*-hoz fűződő empirikus élményeit. Magyar László könyve alapján hangszertörténelmi megközelítésből nyúl vissza annak eredetéhez és vázolja fel elterjedésének útját. Povedák Kinga és Povedák István vallástudományi, illetve zeneantropológiai szempontból tematizálja a *Tóth Gabi médiaháborút*. A szerzőpáros – A. Gergely András azon kijelentésével egyetértve, miszerint a zenei világ sohasem politikamentes, ahogy a politika világa sem zenementes – a magyar könnyzene és a politikai hatalom sokoldalú kapcsolódását ragadja meg egy tehetségkutató műsorban tinédzserként reflektorfénybe került, erősen vitatott megítélésű médiaszemélyiség zenei pályafutását analizálva. Kovács Nóra tanulmányában az egyik legnépszerűbb társastáncot, az argentin tangót mutatja be. Ricardo Vidort (1929–2006) élettörténetén keresztül tárja fel a mozgás, a tánc, illetve az improvizáció külső és belső összefüggéseit.

Az ötödik egységben a család, az etnikum, a felekezet, a lokalitás és a nemzet fogalma kerül nagyító alá. Bálint Péter mese- és hiedelemtörténelmi szempontból vizsgálja az átadott gyermek fenomenológiáját a népmesékben. Tanulmányában analizálja az indoeurópai és a sémita mítoszokból keletkezett szinkretikus sémát, valamint e vonatkozásban utal Sámuel első könyvére (Vö. 1Sám 16,12–22; 1Sám 17,33–42). Tóth Judit Gabriella írásában – melynek címe kapcsán erőteljes a Karinthy-áthallás⁷

– az emlékezés egyéni és közösségi formáit, motivációs szerepét kutatja az identitás és a csoportkohézió meghatározásában, a bükki aprófalvakban, így Répáshután, Bükkzentkereszten és Nyéztán. Azokat a koherenciákat tárgyalja, amikor az individuuum társadalmi környezetétől és szociális viszonyaitól függően újraírja történeteit, majd halbwachs-i alapon pedig kimutatja az emlékezet kognitív és emocionális sémákból álló, társadalmi interakciók során módosuló kereteit, amelyek többszörös ismétlődést követően nyerik el végleges formájukat. Papp Richárd a humor szabadságát és a szabadság humorát veszi górcső alá a zsidó kultúrában. A vicceken keresztül az önsztereotípiák szociológiai olvasatát adja. Rámutat, hogy az önirónia által egy sajátos adaptációs stratégia keretében a többségi társadalommal olajzottabb együttműködés válik lehetségessé. Povedák István *Etnikus zarándoklat és/vagy roma fesztivál* című tanulmánya csatkaibúcsújáróhely „cigány búcsúinak” első átfogó elemzése, melyben a szerző a népi vallásosságra és az etnikai aspektusra helyezi a hangsúlyt, valamint rávilágít a búcsú bipoláris szerkezetére. Korpics Márta és Béres István a Magyarországon ritkaságszámba menő ökkumenikus zarándoklatok szimbolikus jelentőségéről és kommunikációelméleti dimenziójáról értekeznek. Csáji László Koppány teoretikus szempontból vizsgálja az etnicitás és a nacionalizmus egymáshoz való viszonyát, valamint fogalmi elhatárolásukat. Krasztev Péter pedig a macedón–bolgár identitásháború vonatkozásában a versenyképtelen identitásokról és az országmárkázásról fejt ki gondolatait.

A hatodik témakör a városantropológia köré szerveződik. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor a város és a falu relációjában az urbanizáció, illetve a re-ruralizáció szimbolikájáról értekeznek. A centrum-periféria keresztmetszetében tárgyalják a város és a vidék között fennálló összetett viszonyrendszert. A tudós házaspár rámutat az életmód- és a szemléletbeli különbségekre, a kölcsönös, egymást érintő sztereotípiákra, valamint sorra veszik azon jelenségeket, amelyek a 21. századi falvakban urbanizációs jelképeknek tekinthetők, végül pedig a falu szimbólumait tárják fel a városi világban. Dobák Judit Miskolcon a Vasgyári lakótelep példáján a mentális térkép használatának különféle módozatait, identitásazonosító funkcióját vázolja fel. Kifejti, hogy a cigányság betelepülése előtt, az 1950-es években markáns törésvonal húzódott meg a tősgyökeres vasgyáriak és a „betolakodók” között, amely folyamat párhuzamosan zajlott a munkásarisztokrácia ellehetetlenítésével és a város egyik peremkerületét – a helyiek által

⁷ Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Athenaeum Kiadó, Budapest, 2022.

csak Kis-Lyukónak hívott Lyukóbányát – érintő gettósodással.

A tanulmánykötet utolsó fejezete a *Távoli tájakon, távoli vidékeken* címet viseli. Kovács Henriett írása, az *Ecce Homo Sapiens!* többszörös kulturális áthallást tartalmaz. Utal egyrészt Pontius Pilátusra, aki János evangéliuma szerint e szavakkal állította a megostorozott Jézust a nép elé (Vö. Jn 19,4–15). Másfelől felidézheti e szentírási szakasz művészettörténeti vonatkozásait, így többek között a hannoveri Landesmuseumban található lüneburgi aranytáblát, továbbá Munkácsy Mihálynak a debreceni Déri Múzeumban kiállított festményét. A Szerző az *Emberi színjáték folytatása* című alfejezetben Dante Alighieri *Divina commedia*-ját⁸ idézi meg, mindezt következetesen biológiai-evolúciós kontösbe ágyazva, úgy, hogy a „bölc ember”-t helyezi a középpontba. Sárkány Mihály az önellátás és az áruterelés gazdaságtanpóloógiai összefüggését egy kenyai példán keresztül szemlélteti. A Szerző 1988 és 1995 között többször megfordult Kenyában, és a 'csere' fogalmát választotta egyik értelmező kategóriaként. Tanulmányában rámutat, hogy az ország népességének mintegy negyedét alkotó, egyistenhívó falusi kikujuk esetében megfigyelhető, hogy az önellátás mellett a piacérzékenység is jelen van. A kenyai csereviszonyokat vizsgálva Pierre Bourdieu tökeelméletének tükrében a gazdasági-társadalmi átalakulás vidéki formáit a 20. század végi és a recens körülmények összefüggésében is taglalja. A közelmúlt GDP-adataiból arra következtet, hogy egyre nagyobb léptékben kerül előtérbe a mezőgazdasági termékek kommodifikációja, így adott a lehetőség a fekete-afrikai ország vidéki népessége számára, hogy meginduljon a paraszti állapotból a farmerré válás útján. Drjenovszky Zsófia és Schiller Katalin az amerikai kontinensen mutatja be a kulturális turizmus és a turisztikai stratégiák gyakorlatait. A Károli Gáspár Egyetem oktatója az új-mexikói pueblo indiánok példáján arra világít rá, hogy az őslakosok meg akarják változtatni a róluk kialakított *living museum*-szerű képet, és igyekeznek megtartani a tradíciókat a 21. századi kihívások ellenére is. A budapesti mexikói nagykövetség munkatársa a turizmusantropológiai látásmódban elemzi a Veracruz állam északi részén fekvő – a totonák által a 13. században alapított és a *pueblo magico* programban résztvevő – Papantla városát. Kitér a proxémika jelentőségére, valamint az *overtourism* veszélyeire. Szakcikkében a totonák kultúra újraértelmezésére

és újraértékelésére vállalkozik a turizmus tükrében, és rámutat arra az ambivalenciára, hogy bár Papantla magát a totonák kultúrával azonosítja, azt megóvándó örökségként kezeli, ennek ellenére a kultúra hordozóit, vagyis az indiánokat mégsem vonja be a felértékelési folyamatba.

Az ünnepi kötet rendhagyó módon zárul, hiszen a *Festschrift* végén egy terjedelmes szakmatörténeti interjú olvasható, melyet Tibori Tímea készített. A 2019 elején több ütemben lezajlott beszélgetéssorozat az MTA Társadalomkutató Központ 20. Század Hangja Archívum és Kutatóműhely megbízásából készült.⁹A néhány kérdés köré szerveződő személyes hangvételű vallomásokkal tűzdelt, önreflexív, önkritikus beszéd-folyamból a kiadványban részletek olvashatók. A kerek évfordulóra született köszöntőkötetre vonatkoztatható Raymond Klibansky filozófia- és művészettörténész azon gondolata, miszerint „De a könyvek bár fontosak... – nem maguktól szólnak”. Így az Olvasók fogják szóra bírni ezt a *Festschrift*-et is, mely elsődlegesen nem a szerzőkről és a szerkesztőkről, hanem A. Gergely Andrásról szól, az ő életműve előtt tiszteleg. Mindezek alapján biztosan állítható, hogy az Antropológus Gondolatai mindaddig élők maradnak, amíg Alkotásait kézbe veszik.

⁸ Dante Alighieri: *Isteni színjáték*. (ford.) Nádasy Ádám, jav. utánn., Magvető Kiadó, Budapest, 2017.

⁹ A teljes interjú az alábbi linken érhető el: <https://voices.tk.hu/handle/123456789/8171> Utolsó letöltés: 2023. 04. 13.